

Р.Распопович*

ВЛАДИКА ВАСИЛІЙ ІІІ ПЕТРОВИЧ І ПРОЕКТ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЧОРНОГОРЦІВ ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ ст.**

У статті йдеться про проект переселення чорногорців до Російської імперії (у тому числі в Нову Сербію та Слов'яносербію) у другій половині ХVІІІ ст. та участь у його реалізації чорногорського владика Василя, який обговорював це питання під час свого першого перебування при російському імператорському дворі. Підготовка до переселення тривала за умов чорногорсько-турецької війни. Обіцянку Василя щодо чисельності переселенців, дану імператриці Єлизаветі у другий приїзд до Санкт-Петербурга, виконано так і не було.

Переселення чорногорців до Російської імперії – від встановлення політичних зв'язків між двома країнами в 1711 р. й до місії владика Василя ІІІ Пётровича¹ при петербурзькому дворі – не мало організованого характеру. Предметом офіційних політичних перемовин воно стало тоді, коли російська влада за допомогою політики переселення, тобто, приймаючи представників південнослов'янських народів у російське підданство й на службу, більшою мірою наполягала на освоєнні та заселенні південних територій імперії, цим самим вирішуючи деякі внутрішні питання та водночас посилюючи міжнародні позиції країни². Це питання безпосередньо постало в результаті першого візиту чорногорського владика Василя до Санкт-Петербурга в 1752–1753 рр. та неабияк актуалізувалося під час його другого перебування в російській столиці протягом 1757–1759 рр.

I

Завдання першого візиту до Росії були викладені владикою Васи́лієм у письмових рекомендаціях різним вельможам та інституціям: канцлерові О.Бестужеву-Рюміну, Колегії іноземних справ, гетьманові Малоросії К.Розумовському, які від імені «командуючого й командира громади чорногорської» підписав співправитель свого брата Василя – владика Сава ІІ Пётрович³. Вони стосувалися політичної

* *Распопович Радослав – доктор історичних наук, директор історичного інституту Чорногорського університету, професор факультету політичних наук (Подгориця, Чорногорія).
E-mail: ii@t-com.me*

** *Переклад із чорногорської мови – Ірина Маркович, Лілія Іванова (Київ).*

¹ У ХVІ – першій половині ХІХ ст. Чорногорія була теократичною державою на чолі з владиками – князями, що мали церковний титул. Їх столицею стало місто Цетіне – визнаний релігійно-духовний центр чорногорців. Із кінця ХVІІ ст. при владі перебувала династія Пётровичів (Петровичів-Негушів). Владика Васи́лій ІІІ Петрович правив у 1750–1766 рр. (*прим. ред.*).

² Організоване переселення південних слов'ян розпочалося за часів Петра І, який 1723 р. видав указ про заохочення сербів і військових осіб православної віри перебиратися до Росії. За час правління цього монарха в Російську імперію переселялися «вірмени, грузини, представники інших націй та народностей» (див.: *Рудяков ІІ. Сеоба Срба у Русију у 18 веку. – Београд, 1995. – С.11; Хитрова Н.І. Чорногорці в Росії во второй половине ХVІІІ в. // Чорногорці в Росії. – Москва, 2011. – С.66–84; Југословенске земље и Русија у ХVІІІ веку. – Београд, 1986. – С.55–73; Дашић М. Исельвавање Црногораца у Руско царство до краја педесетих година ХVІІІ вијека // Гласник Одјелъна друштвених наука. – Бр.15. – Подгорица, 2003. – С.7–49).*

³ Архив внешней политики Российской империи (Москва; далі – АВПРИ). – Ф.«Сношения России с Черногорией, 1751–1755». – Д.6. – Л.22; *Станојевич Г. Митрополит Васи́ліје Петрович и његова доба 1740–1766. – Београд, 1978. – С.101; Драговић М. Материјал за историју Црне Горе // Споменик СКА (Београд). – XXV. – С.9–11.*

підтримки, захисту та матеріальної допомоги Чорногорії, а також «яким чином могла б зберегтися її свобода». Підтверджувалася прихильність і відданість чорногорців Росії та готовність «завжди, як і в 1711 р., пролити за неї кров»⁴. Під «політичною підтримкою» малося на увазі встановлення над Чорногорією російського протекторату, а матеріальні аспекти стосувалися реалізації рішення, ухваленого ще за часів Петра I, про допомогу місцевій православній церкві, вирішення просвітницьких та інших питань, організація й утримання армії тощо⁵.

Розглядаючи подання з Чорногорії, російські сановники вважали, що через зовнішньополітичні причини та значення Росії для церковного і світського життя чорногорців конче потрібно зосередитися на наданні матеріальної підтримки насамперед церкві, цим самим зберігаючи свій вплив на неї. Під час обговорення політичного питання до звіту Колегії іноземних справ було внесено висновок про те, що «з метою захисту Чорногорії від турецького султана» слід у разі необхідності «на користь чорногорського народу від Оттоманської порти захист надати»⁶. Завдяки наполегливості владика Василя російська влада це рішення згодом реалізувала. Зважаючи на скрутну ситуацію, в якій опинилася Чорногорія після прогнозованого турецького нападу, і ще під час перебування владика в Росії петербурзький двір через своїх дипломатичних представників у Стамбулі та Венеції вперше офіційно виступив на захист Чорногорії⁷, цим самим продемонструвавши готовність захистити цю балканську країну від «султана турецького і його неволі». Це, безперечно, стало великим політичним успіхом владика Василя⁸.

Усі важливі рішення, ухвалені за чорногорськими пропозиціями, було викладено у грамоті від 8 (19) травня 1754 р., адресованій народу Чорногорії⁹. Утім, питання про переселення до Росії тут не порушувалося. Окремо воно згадувалося у звіті Колегії іноземних справ. Подібна вимога була відсутня й

⁴ Драговић М. Материјал за историју Црне Горе. – С.9–10.

⁵ Прохання надати допомогу для «певних потреб», посприяти у відкритті у Чорногорії шкіл, подарувати богослужбові книги та церковне начиння владика Василій надіслав ще на шляху до Росії, після того, як зі своїм невеликим почтом прибув у Відень. У пізніших зверненнях, зокрема й у листі до імператриці Єлизавети, написаному не раніше 18 липня 1752 р., зазначалося, що «наш народ чорногорський хоча й хоробрій», проте, будучи позбавленим шкільної освіти, не може «навчитися писемності й дуже від цього страждає», а оскільки митрополія, тобто «наша резиденція», була бідною, вона не може власним коштом засновувати школи. Відтак Василій просив, щоби з російською допомогою в «нашому краї» насамперед заснувати «слов'янські малі школи», а потім їх випускники поїдуть до Росії з метою здобути кращу церковну й військову освіту. У листі також йшлося про потребу матеріальної винагороди для «нашої громади», щоби «кафедральний монастир» забезпечити грошовою допомогою та книгами на 9 років, згідно з раніше виданими грамотами (див.: Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – Москва, 1984. – С.163–164).

⁶ Политические и культурные отношения России... – С.196.

⁷ Там же. – С.204.

⁸ На головне прохання Василя – окремою грамотою оголосити, що «чорногорський принципат» нікому, окрім російської імператриці, не підпорядковується та включається до її повної титулатури – було дано відповідь, що слід зачекати моменту, коли визначиться, на якій основі «згаданий чорногорський народ буде підпорядковано її імператорській величності», а також подати про це офіційне прохання.

⁹ Після того, як зі змістом грамоти було ознайомлено народ, «правителі, командири, воеводи, князі, кашітані та вся громада чорногорська, зетська і брдська», у відповіді імператриці, поряд із подякою, просили, щоби «герцогство чорногорське» перейшло під російський захист та отримало річну субсидію на заснування шкіл у Цетине, Маїнах та Медуні, а також щоб було надано дипломатичний захист перед Портою та Венецією (див.: Политические и культурные отношения России... – С.199–200; Вуксан Д. Преписка митрополита Васиља, митрополита Саве и црногорских главаря 1752–1759 // Споменик СКА. – LXXXVIII. – 1938. – С.23–25). Про школи у Чорногорії див.: Костић М. Школе у Црној Гори од најстаријих времена до данашњег доба. – Панчево, 1876. – С.1–233.

у письмових рекомендаціях, які Василій привіз із Чорногорії. Це питання порушила російська сторона. У своєму зверненні до імператриці Єлизавети від 27 липня (7 серпня) 1752 р. О.Бестужев-Рюмін повідомляв про те, що він забезпечив почит Василя після прибуття його у Відень письмовими рекомендаціями для київського генерал-губернатора про можливість набрати із чорногорців достатню кількість людей для служби й «вірного підданства імператорській величності», які б поселилися в Новій Сербії¹⁰.

Важливо, що питання про можливе переселення чорногорців у Росію стало тоді, коли через масове виселення сербів з австрійських володінь, як про це 12 (23) вересня 1752 р. сповіщав російський дипломатичний представник у Відні граф Кайзерлінг, габсбурзький двір вимагав обмежити міграцію сербів з Австрії до Росії, а він сам у своєму зверненні пропонував припинити переселення, оскільки це може ускладнити стосунки між Віднем і Санкт-Петербургом¹¹.

Ідею про переселення чорногорців владика Василій сприйняв відразу, і після прибуття до російської столиці вніс її до подання, яке передав імператриці Єлизаветі, обіцяючи, що «коли буде воля її величності» з «тамтешніми очільниками наставляти народ чорногорський», щоби зі своїми родинами переселялися в Росію. Він пропонував звернутися до Священної Римської імперії та Венеціанської республіки щодо дозволу чорногорцям-виселенцям на вільний прохід через їх землі, а також клопотався, «щоб створилася спеціальна комісія, яка піклуватиметься про здійснення переселення»¹². Це подавалося як конче необхідні умови для успішної реалізації проекту. Згідно з «Приміткою Колегії іноземних справ про позицію російської влади у зв'язку з поданням із Чорногорії» від 8 (19) травня 1754 р., імператриця Єлизавета «з прихильністю» сприйняла «пропозицію та обіцянку» владика Василя, доручивши йому справу переселення. Відтак тому було надане право давати підтвердження щодо національної належності переселенців, які вступали на російську військову службу¹³. Цим самим задовольнялася ще одна вимога Василя стосовно «незловживання іменем чорногорським», коли інші переселенці, видаючи себе за мешканців Чорногорії, отримували «честь і гідність», яку останні мали в Російській імперії¹⁴. Ішлося, власне, про певний варіант представлення головної ідеї, на якій Василій будував цілісний концепт своєї політичної діяльності в Росії, тобто, що чорногорці – «вільний народ», незалежний від Порти, і що їм, відповідно до статусу, належать такі ж права, які мають решта вільних народів світу. Намагаючись довести, що лише чорногорці гідні російської уваги та покровительства, він, фактично, наполягав на винятковій ролі своєї Батьківщини в боротьбі сербського та інших балканських народів проти османської влади¹⁵.

¹⁰ Политические и культурные отношения России... – С.162.

¹¹ Там же. – С.168.

¹² *Томић Ј.* Црногорски митрополит Василије Петровић и покушај емиграције Црногораца у Русију 1754–1757 г. // Глас СКА (Сарајево). – ХVСІ. – 1920. – С.225; *Бажова А.П.* Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. – Москва, 1982. – С.130–134.

¹³ Политические и культурные отношения России... – С.196.

¹⁴ Коли у справі переселення чорногорців наступить гостра криза, владика Василій уже не заперечуватиме проти того, щоб інші вихідці з Балкан вирушали до Росії під виглядом чорногорців. Навіть навпаки, адже це був спосіб забезпечити Російську імперію потрібною кількістю переселенців.

¹⁵ *Станојевић Г.* Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766. – С.108. Тоді, з огляду на політичну необхідність, Василій уважав чорногорців інтегральною частиною сербського народу.

Щоби пожвавити процес переселення чорногорців у Росію, імператриця Єлизавета, згідно з «Приміткою Колегії іноземних справ...», обіцяла, що за заслуги перед Російською імперією на військовому поприщі призначатимуться спеціальні пенсії, а ті, хто перебереться до Росії із сім'ями, будуть «особливою її милістю нагороджені»¹⁶.

На початку 1754 р. було зроблено перші конкретні кроки в організації переселенської справи. Так, Військова колегія зобов'язала майора Стевана Петровича (Йовановича) набрати кілька сотень добровольців і сформувати з них гусарські полки. Для цього йому 31 січня (11 лютого) 1754 р. було видано паспорт для поїздки у Чорногорію. Посланець вирушив у супроводі чотирьох унтер-офіцерів, яким також забезпечувалося вільне пересування територіями «римської імператриці й королеви угорсько-богемської» Марії Терезії до Чорногорії¹⁷, де на турецькому кордоні мешкало 500–600 осіб, готових до переселення, однак вони не наважувалися їхати в Росію, побоюючись арешту в угорських землях. Відтак, згідно з рескриптом імператриці Єлизавети, російському дипломатичному представникові у Відні графові Кайзерлінгу наказувалося співпрацювати з С.Петровичем, забезпечивши безперешкодний прохід переселенців через володіння габсбурзької корони.

Із метою вирішення питання переселення чорногорців було створено спеціальну комісію, яка, розглянувши кілька запропонованих проектів, вирішила, що переселенцям слід рухатися групами по 100 осіб суходелом через Відень і Київ¹⁸. Завдання щодо організації їх переміщення покладалися на С.Пучкова, С.Петровича, С.Пищевича. Чорногорців передбачалося розселити на річках Урал (у Мосульському, Красносамарському, Борському та Єльшанському укріпленнях Оренбурзької губернії) та Моча, тобто у межиріччі Самари й Великого Іргіза. На цих територіях планувалося осадити 6800 кавалеристів і 136 тис. піхотинців. Для них у воєнний період, як і в Новій Сербії та Слов'яносербії¹⁹, передбачалося платня 32 руб. і 42 коп.²⁰

У січні 1754 р. за посередництва графа Кайзерлінга російська влада почала клопотатися перед Віднем щодо дозволу на вільний прохід чорногорців через австрійські володіння. Габсбурги до цього питання поставилися позитивно, оскільки, як уже зазначалося, ішлося про вільний народ. Єдиною умовою австрійців була та, щоби переселенці не вели відповідної агітації серед сербів Далмації.

Протягом 1754 р. у Київ, а потім через Москву в Оренбург прибули представники відомих чорногорських родин: Н.Петрович (родич владики Василя), Р.Пламенац, С.Вукотич, Г.Радонич та ін. Серед переселенців, які вирішили

¹⁶ Политические и культурные отношения России... – С.197.

¹⁷ Там же. – С.195.

¹⁸ Бажова А.П. Русско-югославянские отношения... – С.130–134.

¹⁹ Нова Сербія та Слов'яносербія – адміністративно-територіальні одиниці в межах сучасних Кіровоградської та Луганської областей України, засновані в 1752–1753 рр. указами імператриці Єлизавети й заселені сербськими іммігрантами-переселенцями з Поморського та Потиського кордонів. Командуючим Нової Сербії був генерал-майор Іван Хорват, у Слов'яносербії на Лугані управляв Іван Шевич, а на Бахмуті – Райко Прерадович. Ліквідовані 1764 р. (див.: Рудяков П.Н. «В службу и вечное подданство...». Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751–1764). – К., 2001. – С.40–61).

²⁰ Рудяков П.Н. «В службу и вечное подданство...». Сербские поселения... – С.131.

пов'язати свої долі з Росією, були М.Томанович (дворянин із Катунської нахії²¹, згодом секретар правителя Степана Малого), родини Єздимировичів, Вукотичів, Кнежевичів, Тврдичів, Івановичів, Рашичів, які частіше за інших згадувалися у числі чорногорців, направлених в оренбурзькі степи²².

Певний застій у переселенських справах призвів до гострої кризи у чорногорсько-турецьких відносинах у 1755–1756 рр., яка спричинила війну з Туреччиною 1756–1757 рр. – уже після повернення владика Василія на Батьківщину.

II

Чорногорсько-турецька війна, безперечно, вплинула на процес переселення чорногорців у Росію. Слід зауважити, що виникнення цього конфлікту великою мірою спровокував сам владика Василій. Підбадьорений політичними результатами своєї місії, наданими почестями й ухваленими сумами матеріальної допомоги, із властивою йому впевненістю та переконаністю щодо потреби непримиренної боротьби проти турків, Василій, повернувшись у Чорногорію, переконував усіх, що, мовляв, саме зараз, спираючись на російську підтримку, настав сприятливий момент для розірвання відносин з османами. Відмова від сплати боснійському візирові подушного податку (харач), на що свого часу погодився владика Сава, стала першим кроком у цьому напрямку. Реакція турецької влади була прогнозованою – висилка військ проти Чорногорії. Розумів це й владика Василій, який уже з травня 1755 р. звернувся до російського резидента у Стамбулі з проханням запобігти османській військовій експедиції проти маленької балканської країни.

Проте уникнути зіткнення вже було неможливо. Василій, провівши необхідні військово-організаційні заходи, у тому числі призначивши гувернадура²³ Станіслава Радонича головнокомандувачем чорногорських військ, уночі 11 (22) листопада 1756 р. у супроводі Теодосія Мркоєвича залишив межі країни²⁴. Наприкінці року владика прибув у Рієку, звідки надсилав численні листи до російських сановників, а також підтримував зв'язок із гувернадуром Ст.Радоничем. Із Чорногорії йому повідомляли про хід війни та захоплені трофеї. Після припинення бойових дій Василій, продовжуючи перебувати в Рієці, зайнявся переселенням чорногорців у Росію²⁵.

У середині січня 1757 р. владика звернувся із цього приводу до гувернадура Ст.Радонича, пригадавши, що на час його прибуття в Рієку у Трієсті вже перебували російські офіцери С.Пучков і С.Петрович (Шарович), яких Військова колегія призначила членами комісії з питань переселення чорногорців. Василій приєднався до цієї справи. Повідомляючи Ст.Радонича про те, що С.Петрович і Т.Мркоєвич із двома австрійськими кораблями прибудуть у Чорногорію, він

²¹ Нахія – одиниця адміністративно-територіального поділу, область у Чорногорії (прим. ред.).

²² Бажова А.П. Русско-югославянские отношения... – С.134–136.

²³ Гувернадур – у Чорногорії урядник, наділений вищою цивільною владою. Посаду в 1717 р. запровадив митрополит Данило I Петрович (прим. ред.).

²⁴ Сучасники цей крок владика Василія розцінили як боягузтво. Думки істориків із цього приводу розділилися: одні вважали, що він покинув Батьківщину тоді, «коли над Чорногорією нависла смертельна небезпека», натомість інші твердили, що «від'їзд із країни був зваженим кроком» (див.: Станоєвић Г. Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766. – С.112).

²⁵ АВПРИ. – Ф.«Сношения России с Черногорией, 1756–1757». – Д.2. – Л.150–155; Д.3. – Л.9.

просив дотримуватися інструкції, яку передасть, оскільки її зміст уважав дуже слушним. За його інтерпретацією, імператорським указом чорногорці будуть задоволені, оскільки вони отримають: «1) Полк ваш у Російській імперії [...]; 2) оновлення чорногорського принципату; 3) щоб прийшли ви, командуючі, з людьми, які будуть у полку, а ви зі мною як послы»²⁶.

Російська влада провела значну підготовку для переселення, і саме задля цього С.Петрович із С.Пучковим прибули у Трієст. Для прийняття переселенців на турецькому кордоні було призначено С.Пищевича. Проте на дуже скромні результати переселенської акції, окрім нерішучості самих чорногорців, впливали й інші обставини. Перешкоджала Венеція, оскільки Філіпові Шаровичу, племінникові майора С.Петровича (Шаровича), і Т.Мркоевичу вдалося загітувати до переселення в Росію велику кількість не тільки мешканців Чорногорії, а й венеціанських володінь – Паштрович, Грбля і Герцеговини. Відтак генеральний губернатор Алвізе Контаріні видав маніфест, згідно з яким венеціанським підданим під загрозою смертної кари заборонялося вступати на військову службу до іноземних правителів²⁷. Коли два згадані кораблі наприкінці липня ввійшли у води Будванської бухти, стався небажаний поворот. Різними методами (переконання, а то й підкуп) Ф.Шаровичу вдалося зібрати тут до 600 охочих, проте переселенська акція зірвалася «завдяки» православному священникові Джурашковичу, який виголосив промову перед тими, хто вже був готовий вирушити в Росію, звинувативши ініціаторів переселення в «торгівлі чорногорцями». Відтак більша частина добровольців відмовилася від ідеї їхати в далеку країну.

За венеціанськими даними, які подає історик Г.Станоевич, на борт корабля тоді піднялося не більше 140 осіб, шестеро з яких були венеціанськими підданими²⁸. Владика Василій у листі до О.Бестужева-Рюміна від грудня 1757 р. також підтвердив незадовільні результати місії Шаровича: «Хоча на кораблі могло поміститися досить багато людей, він узяв лише кілька командирських синів»²⁹. Із переселенцями вирушили командири, яких призначив Василій. Після прибуття в Рієку, де вони провели 42 дні під карантинном, мандрівники на шляху до Росії розділилися на дві групи. Так, Василій із Т.Мркоевичем і командирами, які прибули з Чорногорії, рушив через Відень, а переселенці на чолі з Шаровичем через Хорватію подалися на Угорщину. У Мінську обидві групи чорногорських вихідців з'єдналися й продовжили шлях до Києва³⁰.

Незважаючи на невтішний початок і відсутність очікуваного великого впливу владика Василя, справа з переселенням чорногорців до Росії тривала й у

²⁶ Александров А. Материалы и некоторые исследования по истории Черногории. – Казань, 1897. – С.22–25.

²⁷ Станојевич Г. Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766. – С.148.

²⁸ Там же. – С.149.

²⁹ Посилаючись на венеціанські джерела, що зберігаються у Задарському архіві, Г.Станоевич писав про прихід до Чорногорії двох австрійських суден. Натомість у грудневому листі 1757 р. владика Василій виклав цю історію по-іншому. Він, зокрема, писав, що був змушений власним коштом відрядити свого земляка майора Стевана Петровича до Чорногорії. Окрім того, йому ніяк не вдалося знайти кораблі. «Цар» їх так і не дали, а від Венеції, яка «постійно й незмінно виявляла до нас ненависть та робила нам прикрощі», сприяння ніхто й не чекав. Зрештою за грубі гроші йому вдалося зафрахтувати судно в Неаполі, яке й вирушило до берегів Чорногорії (див.: АВПРИ. – Ф.«Сношения России с Сербией, 1757». – Д.6. – Л.27–28).

³⁰ Томић Ј. Црногорски митрополит Василије Петровић и покушај емиграције Црногораца у Русију 1754–1757 г. – С.264–265.

наступні роки. Неабияка заслуга тут належала російській владі, насамперед роботі спеціальної чорногорської комісії. Протягом 1756–1759 рр. із Чорногорії та Східної Адріатики в Російську імперію переселилося 1499 осіб. Чи всі вони були чорногорцями – однозначно стверджувати складно. За «Рапортом про чорногорців, тобто про те, в яких роках і в якій кількості прибули в Росію, скільки грошей було витрачено з державної скарбниці, де їх розселили» ця цифра протягом зазначених років суттєво змінювалася. Так, 1756 р. через Київ було проведено 86 осіб обох статей і 13 малолітніх дітей. Їх поселили в Оренбурзі. Наступного року також через Київ до Росії прибуло 105 чоловіків і 56 жінок і дітей.

Імовірно, через відносно малу кількість переселенців із Чорногорії плани їх розселення було змінено, тобто, як ітиметься нижче, довелося відмовитися від ідеї формування окремого Чорногорського полку. Тому наступну групу, що прибула в Київ, і в якій налічувалося 152 дорослих чорногорця й 10 малолітніх осіб, було направлено не в Оренбург³¹, а до Москви – в канцелярію Військової колегії з метою подальшого розподілу в окремий ескадрон при російській армії. Прибулих малолітніх дітей відправили на навчання в Московський університет.

Найбільшу кількість переселенців було зафіксовано в 1758 р. Тоді через Київ пройшло 942 особи (432 чоловіка і 510 жінок та малолітніх дітей). Із них у канцелярію Військової колегії в Москві для чорногорського ескадрону було направлено 207 осіб, а решта, згідно із сенатським указом чи власним бажанням, вирушили в Нову Сербію (688 осіб) та Слов'яносербію (всього 17). Із загальної кількості прибулих у 1758 р. 36 осіб померли³². Проте вже наступного року було лише 135 переселенців – 45 чоловіків та 90 жінок і дітей³³.

III

Незважаючи на невтішні результати переселенського процесу, після другого прибуття в Росію владика Василій розгорнув активну політичну діяльність, яка, проте, проводилася в дещо інших обставинах, порівняно з періодом його першої місії, адже тоді в Росії практично нічого не знали про Чорногорію й були захоплені Василієвими «піднесеними історіями». Тепер же при петербурзькому дворі на основі зібраної до цього часу інформації склалася дещо відмінна картина від тієї, яку намагався представити Василій. Крім того, невдача владики з переселенням чорногорців, тобто, спроби «переправки сербів з інших країв під виглядом чорногорців», ще більше похитнули віру у правдивість розповідей Василя³⁴. Найдошкульнішого удару політичній роботі владики завдали члени його ж місії, зокрема, вирішальною у цьому плані була сутичка з Шаровичем і Т.Мрковичем.

³¹ Як зазначає Л.Церович, незадоволені умовами життя в Оренбурзі чорногорці почали самовільно від'їжджати до Москви, Києва, Нової Сербії або ж повертатися на Батьківщину. Через це рішенням Військової колегії всіх їх було відкликано до Москви, після чого належало розподілити на службу до російських полків. Оскільки для забезпечення переселенців так нічого й не було зроблено, у серпні 1758 р. вони повстали (див.: *Церовић Љ*. Срби у Україні. – Нови Сад, 2002. – С.116–117).

³² *Драгович М.* Митрополит черногорский Василий Петрович и его сношения с Россией. – Санкт-Петербург, 1882. – С.47–48.

³³ Там же.

³⁴ *Томић Ј.* Митрополит Василије Петровић и мисија пуковника Пучкова у Црној Гори 1759 // Глас СКА. – ХСІV. – С.8.

Зміна настроїв російських сановників і певна стриманість щодо звернень владики не похитнули чорногорського правителя та не зменшили його рішучості у відстоюванні інтересів власної Батьківщини. Він, як і раніше, писав багато листів імператорським вельможам – віце-канцлерові М.Воронцову (9, 17, 18, 29 травня), фельдмаршалові П.Салтикову (11, 17 травня), Синоду російської церкви (2 квітня), Колегії іноземних справ (3 квітня), і самій Єлизаветі (17 травня)³⁵, яка стежила за подіями, що відбувалися у Чорногорії. У цих письмових зверненнях містилися прохання до петербурзького двору, здебільшого ті ж, що й раніше – про російський протекторат над балканською країною, формування окремого Чорногорського полку, надання матеріальної допомоги тощо. Особливим рівнем політичної довіри вирізнявся лист до імператриці Єлизавети³⁶.

Василій намагався пояснити причини невдач у справі переселення чорногорців. Так, у звіті Колегії іноземних справ від березня 1758 р. він писав про невтішні результати роботи Я.Єздимировича під час переправлення чорногорських сімей через австрійський кордон. У листі до російського зовнішньополітичного відомства від 22 квітня (3 травня) 1758 р. владика висловлював жаль із приводу того, що, належним чином не подбавши про репутацію своїх людей, неодноразово рекомендував майора С.Петровича, який кепсько виконував покладені на нього обов'язки при переселенні чорногорців у Росію. Попри намагання знайти виправдання невдачі свого переселенського проекту, Василій не заперечував, що наявні результати були надто далекими від очікуваних. Проте, попри все, він і надалі не відмовлявся від ідеї формування Чорногорського полку у складі російської армії, яку просував, хоча й зі значно слабшою аргументацією, у зверненнях до відповідних осіб.

Відповіді на клопотання владики було дано рескриптами з конференцій, що відбулися при імператорському дворі 18 (29) травня і 1 (13) червня 1758 р. Так, при обговоренні питання створення з переселених чорногорців окремого Чорногорського гусарського полку особлива увага зверталася на нещодавнє рішення Сенату, який розпорядився створити гусарський ескадрон, а полк формуватиметься і матиме відповідну назву тоді, коли для цього набереться достатня кількість людей. Хоч ця відповідь і не була негативною, але подальший розвиток подій із переселенням по суті визначить долю чорногорського полку.

Через кілька місяців, з огляду на погіршення відносин Росії й Туреччини, 6 (17) жовтня 1758 р. було видано рескрипт, за яким оголошувалася заборона на

³⁵ Политические и культурные отношения России... – С.222.

³⁶ Свої прохання Василій виклав у кількох пунктах. Він, зокрема, просив про надання щорічної матеріальної допомоги в розмірі від 50 тис. руб.; гармати та досвідчених артилеристів; інженерів-геологів для розвідки запасів золота, срібла й рудних покладів; щоби шахти було записано на ім'я російської імператриці; про заснування друкарні й присилку відповідних майстрів; щоб король Неаполя, переконавшись у союзі, надав зернові запаси на утримання двох полків від 20 тис. солдатів; щоби чорногорцям зі знатних сімей у Росії було присвоєно звання капітанів, поручиків, прапорщиків, унтер-офіцерів та капралів; щоб 12 юнаків, які приїхали до Росії на навчання, були зараховані на військові науки та іноземні мови (французька, грецька, латина та італійська), після завершення курсу вони мали повернутися на Батьківщину, а на їх місце прибудуть нові 12, які утримуватимуться коштом російської імператриці. Своєю чергою Василій обіцяв, що «від нашого народу направити до Росії полк у кількості 1000 осіб і через деякий час усе заслужить кров'ю, як і наші предки». Літографічне зображення цього листа у своїй праці «О Истории Црне Горе црногорског митрополита Василија Петровића» умістив Й.Томич (опубл.: *Годишњица Николе Чупића*. – Књ.ХХІІ. – Београд, 1903. – С.86–87). Його транскрибовану версію див. у: *Станојевић Г. Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766*. – С.151.

переселення чорногорців для вступу у російську військову службу та заселення порожніх земель імперії. Колегії іноземних справ було доручено подбати, щоби С.Пучков і чорногорська комісія згорнули переселенську агітацію серед чорногорців та інших «підлеглих Оттоманській Порті народів»³⁷.

Після цього в Росію переселилася значно менша кількість чорногорців і мешканців сусідніх областей. У Новій Сербії з раніше переселених сербів і чорногорців усе ж таки було сформовано полк, названий Чорногорським. Проте призначення його командиром генерал-поручика Йована Хорвата викликало незадоволення переселенців, котрі відмовилися виконувати його накази, вимагаючи призначити полковим командиром когось з їхніх або російських офіцерів. Після того, як цю вимогу було відкинуто, почалися заворушення. Владика Василій активно клопотався про замирення, заради чого поїхав у Москву. Проте невдоволені чорногорці почали залишати полк, котрий невдовзі було розформовано³⁸. Навесні 1759 р. із переселених македонців і болгар, до яких приєдналися чорногорці, було створено Болгарський полк, командиром якого призначили С.Пищевича.

Хоча справи з переселенням чорногорців у Росію, якими опікувався владика Василій, проходили з великими труднощами, ця акція суттєво вплинула на переселенську активність у сусідніх областях, зокрема, на сербів Далмації³⁹. Ідеться про те, що потреба в переселенні далматинців у Росію як способі збереження віри й національної ідентичності досить активно обговорювалася та мала численних прихильників. Проте через політику венеціанської влади вона не могла бути реалізованою. Відтак переселення чорногорців у Росію у другій половині XVIII ст. частково було використане для здійснення цієї мети. Досить детальні дані про це містяться в документах Архіву зовнішньої політики Російської імперії⁴⁰.

Згідно з указом російської імператриці від травня 1758 р., до участі у справі переселення далматинців було залучено кавалерійського сержанта Ігнатія Концаревича й капрала Івана Станчевича, які вирушили до Трієста з метою доправити в Росію сім'ї, котрі залишилися у Чорногорії та, як мовилося, «наших

³⁷ Политические и культурные отношения России... – С.233–234.

³⁸ Незадоволені Й.Хорватом чорногорці покинули Нову Сербію й оселилися на правій притоці Сіверського Дінця – Бахмуті, де заснували поселення Чорногорія (Чорногорівка), яке 1761 р. стало частиною селища Яма (див.: *Церовић Љ.* Срби у України. – С.178).

³⁹ Значну роль у справі переселенні до Росії в 1758 р. сербів Далмації відіграли митрополит далматинсько-бокоторський Симеон Кончаревич та його син Ігнатій. Багатий джерельний матеріал на цю тему зберігається в московському Архіві зовнішньої політики Російської імперії.

⁴⁰ Окремо слід згадати про два документа, самі назви яких говорять про неабияке значення для нашої теми. Це – «Список далматинців, яких під чорногорським іменем для прибуття на російську службу з боку колегіумного радника Пучкова передати кінному розпоряднику Ігнатію Концаревичу і капралу Івану Станчевичу» і «Поіменний список далматинців з особистими даними та інформацією про місце народження, які під іменем чорногорців прибули у Київ і прийняті на службу й підданство її імператорської величності Єлизавети Петрівни». Ці документи важливі не лише за фактичним змістом, а й з огляду на їх статистичний характер, адже тут містяться дані про місце народження, вік, стать, рід занять переселенців, сімейний статус, скільки часу провели на карантині, хто з них і коли помер, скільки грошей витрачено на податки, а скільки на поховання та ін. Для більшості переселенців зазначено, що вони – венеціанського «начальства або управління» (тобто, володіння): задарського, шибенського, книнського, вакупського, карловацького, петровецького чи вуковарського, і походять із сіл Смоковиче, Кістане, Країна, Лушах, Братишкювці, Мокро-Поле, Арвенік, Доброт, Лусац, Бенковац, Жичара, Медвед, Вілич, Голубич, Петрово-Поле, Смоляни тощо (див.: АВПРИ. – Ф.«Сношения России с Сербией и Славонией». – Д.2. – Л.136–141).

товаришів». Насправді це були далматинці, «чорногорцями» ж їх називали для того, аби добитися вільного проходу через імперські землі. На 24 жовтня (4 листопада) 1758 р. І.Концаревич привів 44 далматинця обох статей, а І.Станчевич – 34.

IV

Щодо інших прохань владики Василя під час його другої місії у Санкт-Петербурзі російський двір зайняв відносно доброзичливу позицію. Так, імператорським указом від 18 (29) травня 1758 р. чорногорським депутатам було даровано золоті медалі, а для народу надано 1000 руб. із зображенням російської самодержиці. У справі протекторату владиці Василю та членам його почту повідомили, що зараз це може викликати небажані наслідки, тож вона відкладалася до кращих часів. Знаком особливої милості стало рішення про нагородження чорногорських командирів медалями та грошовими виплатами⁴¹.

Василій не міг задовольнитися тим, що було надане його Батьківщині імператорським указом. У подальших своїх письмових зверненнях він висував нові або повторював раніше озвучені прохання. Так, окрім прийняття його співвітчизників у російське підданство, із метою встановлення «доброго режиму для чорногорського народу» потрібна була щорічна допомога у розмірі понад 15 тис. руб. Висловлювалося прохання направити представника Росії на постійне проживання у місто Цетіне. На пропозиції владики було складено відповідь у вигляді рескрипту від 1 (12) червня 1758 р., з яким, згідно із записами Колегії іноземних справ, чорногорська делегація ознайомила 15 (26) червня⁴².

Про зміст відповіді, що стосувався формування Чорногорського полку та утримання переселення, уже йшлося. Щодо решти, то найсуттєвішим було рішення про надання в 1760 р. допомоги «чорногорській громаді» у сумі понад 15 тис. руб. Гроші до балканської країни мала відвезти вповноважена особа. Направлення такого посланця не означало прийняття чорногорської пропозиції відрядити когось на постійне проживання у цетінській резиденції – це мало значення лише з позиції реалізації рішення про висилку коштів та збирання інформації про Чорногорію. Також Синоду доручалося, згідно з грамотою Петра I, надати грошову допомогу на дорогу, необхідну для служби ризницю з церковним начинням і богослужбові книги⁴³. Зміст попереднього рішення підтвердив указ Єлизавети Петрівни і Колегії іноземних справ від 6 (17) жовтня 1758 р.⁴⁴ Затверджену річну допомогу розміром 15 тис. руб., разом із грамотою, яку підписав віце-канцлер, було надіслано до Чорногорії посередництвом радника С.Пучкова.

Російський посланець мав доручення повідомити місцевим правителям усні рекомендації та повідомити їм, що така допомога виплачуватиметься й надалі за умови, якщо чорногорський народ її «правильно використовуватиме». Гроші передбачалося витратити на «зміцнення внутрішнього доброго режиму

⁴¹ Политические и культурные отношения России... – С.221; Драговић М. Материјал за историју Црне Горе. – С.25; Томић Ј. Митрополит Василије Петровић и мисија пуковника Пучкова у Црној Гори 1759. – С.14.

⁴² Политические и культурные отношения России... – С.225.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Там же. – С.234.

та єдності», закупівлю зброї та, що було особливо важливим, запровадження «необхідної регуляції і хорошої дисципліни» у країні.

Із виданням цього указу причин для подальшого перебування Василя в Росії вже не було. Усі справи, які вів владика, особливо ті, що стосувалися переселення чорногорців та створення Чорногорського полку, було припинено. Правильне використання затвердженої на 1760 р. 15-тисячної допомоги давало можливість і надалі отримувати регулярні річні субсидії з Санкт-Петербурга. Надані Синодом гроші на дорогу, церковна утварь і богослужбові книги для Цетінського монастиря задовольняли духовні потреби чорногорського народу. До того ж, беручи до уваги неприємні для російського двору інтриги, що панували у місії та неабияк принижували її мету, а також невдачу з проектом масового переселення чорногорців і заворушення серед них уже після прибуття в Росію, можна стверджувати, що російські сановники ще й виявили неабияке розуміння потреб невеликої балканської країни, аніж цього можна було чекати з урахуванням усього зазначеного вище.

Існують різні версії щодо повернення владика до країни, починаючи з того, що нібито він, після від'їзду Вукотича, Пламенаца та Джурашковича, ще певний час залишався у Санкт-Петербурзі, продовжуючи спроби заручитися якоюсь допомогою, до твердження, яке на основі «Мемуарів Симеона Пищевича» подає Г.Станоевич, ніби владика Василій був депортований із Росії. Рішення про висилку було ухвалене на прохання Синоду, і 27 березня (7 квітня) 1759 р. київський губернатор повідомив Московську синодальну канцелярію, що її розпорядження виконане⁴⁵.

Насправді владика Василій у вересні 1758 р. ще співпрацював із російською владою. Після того, як поселені на Самарі чорногорці відмовилися без його присутності складати присягу, необхідну для вступу на російську службу, конференція при імператорському дворі 11 (22) вересня повідомила про це Василієві⁴⁶, а Колегія іноземних справ видала розпорядження направити його туди, виділивши необхідні гроші на дорогу⁴⁷. Утім, ще на початку грудня 1758 р. С.Шарович та Т.Мркович поширювали в Києві між новоприбулими чорногорцями чутки про те, що владика заслано до Сибіру, а переселенців – на каторгу⁴⁸. У січні 1759 р. від імені канцлера Василієві було повідомлено про таємну місію С.Пучкова у Чорногорії з проханням, оскільки він знайомий із «прихильністю її імператорської величності до його громади», особисто посприяти «спонуканню ревності до російської держави», нікому поки що не повідомляючи про затверджену допомогу та майбутню місію С.Пучкова⁴⁹.

12 (23) лютого 1759 р. Василій звернувся до Колегії іноземних справ із проханням надати йому та членам його почту проїзні документи і гроші на дорогу з Росії до Чорногорії⁵⁰. На початку березня він прибув у Москву, звідки написав листа (8 (19) березня 1759 р.) графові М.Воронцову, дякуючи за «милосердну

⁴⁵ Станоевић Г. Митрополит Васиље Петровић и његово доба 1740–1766. – С.57.

⁴⁶ АВПРИ. – Ф.«Сношения России с Сербией 1758». – Д.6. – Л.148.

⁴⁷ Там же. – Л.415.

⁴⁸ Там же. – Л.473.

⁴⁹ Там же. – Л.493.

⁵⁰ Там же. – Л.304. Як супроводжуючих владика осіб у проханні згадано «одноплемінників» – капітанів Ніколу та Івана Петровичів, і «родичів» – Івана Кастуріна й Мирко Тановича.

опіку», прохаючи не забувати «спільні наші» та його особисті інтереси, та повідомляючи, що цими днями вирушає з Москви і ніде не зупинятиметься аж до Відня. Наприкінці травня він уже був в австрійській столиці⁵¹, у листі до М.Воронцова (30 травня (10 червня) 1759 р.) пишучи про дружній прийом, улаштований російським дипломатичним представником у Відні графом Кайзерлінгом. У венеціанському посольстві владика отримав паспорт для проїзду до Чорногорії. Із Відня Василій вирушив у Триєст, де до нього приєдналися С.Пучков та один російський інженер, який мав оцінити рудні запаси Чорногорії й зібрати дані для її картографічного опису. У серпні 1759 р. мандрівники досягли Будви, де співвітчизники влаштували своєму правителеві врочистий прийом із гарматним салютом.

Так завершилася друга місія владики Василя у Санкт-Петербурзі. Як і перша, вона мала на меті політичну індивідуалізацію Чорногорії, хоча тепер кроки, зроблені у цьому напрямку, зустріли значно менше зацікавлення з боку російських сановників. Результати переселенської акції, якій під час обох місій присвячувалася велика увага, були занадто незначними для посилення політичного авторитету чорногорського правителя при петербурзькому дворі. Попри те, що ані з чорногорського, ані з російського боку в результаті переселення не було досягнуто очікуваних результатів, воно все ж призвело як до поглиблення взаємних зв'язків і розуміння в Росії можливостей цієї балканської країни, так і подальшого посилення російського впливу на зовнішнє й внутрішнє життя Чорногорії.

⁵¹ Після від'їзду з Києва, дорогою до Відня, на польському кордоні між почтом Василя та польськими шляхтичами, особливо Антонієм Пітковським, відбувся «інцидент». Тоді у супутників владики було навіть відібрано особисту зброю (шаблі) (див.: АВПРИ. – Ф.«Сношения России с Черногорией, 1759». – Д.6. – Л.54; Ф.«Сношения России с Сербией, 1759». – Д.6. – Л.547).

The article examines the project of migration of the Montenegrin to the Russian Empire (including the New Serbia and Slavic Serbia) in the second half of the XVIII. Montenegrin Prince-Bishop Vasilije III Petrović (who discussed this problem during his first stay in the Russian imperial court) assisted in implementation of the project. The migration preparation continued under the Montenegrin-Turkish War. The promise about migrations size, that was given to Empress Elizabeth during her second visit to the St. Petersburg, hadn't been fulfilled.

